

1. Pedagogik jarayonni boshqarish uslublarini tushuntiring. Yuridik ta'limda boshqarishning qaysi uslubini samaraliroq deb bilasiz? Nima uchun?

Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib
bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi...

I.A.Karimov

Boshqarish jamiyatning rivojlanishi borgan sari ildamlab borayotgan bir davrda hal qilinishi lozim bo'lgan eng asosiy muammolardan biridir. Chunki u ijtimoiy hayotning ajralmas qismi hisoblanadi. Boshqarish nafaqat ijtimoiy hayot, balki ijtimoiy-gumanitar fanlar uchun ham yangilik, o'zgarish talab qiladigan hodisadir. Boshqarish ijtimoiy hodisa sifatida murakkab jarayon. Shuning uchun unga har tomonlama yaxlit, tizimli yondashish lozim. Boshqarish oqibatida ma'lum tizim o'z yaxlitligini saqlab qolmasdan, balki faoliyatini takomillashtiradi. Bu boshqarish xususiyati tizimning tabiati bilan hamda uning mavjudligi va rivojlanish qonuniyatlari, yashash sharoiti bilan bog'liqdir. Boshqarish jamiyat va uning yashash muhiti bilan xilma-xil aloqadorligini, yaxlitligini ta'minlaydi. Chunki ijtimoiy tizimlar o'z rivojlanish jarayonida doimiy ravishda tashqi ta'sir ostida bo'ladi. Bu ta'sir tizim uchun ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin. Shunda boshqarish salbiy ta'sirlarini zararlantirish, ijobiylarini kuchaytirib, tizimni o'z funksiyasini boshqarishi, o'z holatini mustahkamlab, yaxlitligini ta'minlaydi. Boshqarish mexanizmidan foydalanib tizimda bo'ladigan o'zgarishlarni hisobga olib ma'lum yaxlitlik kiritish mumkin. Shu o'zgarishlar asosida tizimni ma'lum muhitga oddiy moslashtirish emas, balki uning rivojlanish qonuniyatlarini ochish uchun foydalanishdir. Boshqarish muammolarini tadqiq qilish uni ijtimoiy hodisalarni farqini aniqlab, inson faoliyatining o'ziga xos sohasi ekanligini ko'rsatishdir. U inson ongli faoliyatining shunchaki oddiy bir ko'rinishi emas, balki ma'lum qarorlar ishlab chiqish, ma'lum sohani tashkil qilish asosida uni faoliyatini tartibga solib, rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratishdir. Boshqarish pedagogik jarayonda ham qo'llanilib, quyida pedagogik jarayonni boshqarish uslublarini tahlildan o'tkazishga harakat qilarniz.

Pedagogik jarayon nima? Pedagogik tadqiqotchilar V.A.Slastenin va A.I.Mishenkolarning ta'rifi bo'yicha, pedagogik jarayon — bu ta'lim-tarbiyaviy

maqsadlarga yo'naltirilgan va maxsus tashkil etilgan pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro ta'sir jarayoni. Pedagoglar va tarbiyalanuvchilar subyekt sifatida pedagogik jarayonning asosiy komponentlari hisoblanadi¹.

P.I.Obrazsov va V.M.Kosuxinlar pedagogik jarayonning o'ziga xos xususiyatlaridan biri sifatida uning yaxlitligini ajratib ko'rsatgan holda, quyidagilarni pedagogik jarayon komponentlari sifatida keltiradi:

- ta'lim mazmuni va o'quv materiallarini loyihalashtirish va o'zlashtirish jarayonlari;
- ta'lim mazmunini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini ta'minlash maqsadida tashkil etiladigan ta'lim jarayoni;
- o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ta'siri natijasida vujudga keluvchi rivojlanish jarayoni;
- o'quvchi va o'qituvchilarning shaxsiy munosabatlar darajasidagi o'zaro ta'sir jarayoni (norasmiy muloqot jarayoni);
- ta'lim mazmunini o'quvchilar tomonidan bevosita o'qituvchining ishtirokisiz o'zlashtirish jarayoni (mustaqil ta'lim va o'zini-o'zi tarbiya)².

Ushbu tadqiqotchilar ta'lim, rivojlanish, muloqot, mustaqil ta'lim va o'zini-o'zi tarbiya jarayonlarini yaxlit pedagogik jarayonning komponentlari sifatida ajratib ko'rsatadilar. Uzlüksiz ta'lim tizimida tashkil etiluvchi pedagogik jarayonda subyektlarning ichki imkoniyatlarini harakatga keltiruvchi, tushunchalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga ko'maklashuvchi, pedagogikaning "tarbiya" – "o'zini-o'zi tarbiya", "ma'lumot" – "mustaqil ma'lumot", "ta'lim" – "mustaqil ta'lim", "rivojlanish" va "tarbiyaviy munosabatlar" tushunchalari bir-birini to'ldiruvchi hamda bir-birini ta'minlovchisi sifatida shaxsning rivojlanishi hamda shaxsiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Shunday ekan, shaxsning rivojlanishida uning mustaqil faoliyati, ya'ni mustaqil ta'lim va mustaqil ma'lumotlar olishi hamda o'zini-o'zi tarbiyalashi muhim ahamiyatga ega ekanligini hamda uzluksiz ta'lim tizimining pedagogik jarayonlarida ta'lim oluvchi

¹ Сластенин В.А., Мищенко А.И. Целостный педагогический процесс как объект профессиональной деятельности учителя. Москва, 1997. - С.19

² Образцов П.И., Косухин В.М. Дидактика высшей военной школы: Учебное пособие. - Орел: Академия Спецсвязи России, 2004. - С.19.

shaxsini rivojlantirishning asosi sifatida ta'lim – mustaqil ta'lim, tarbiya – o'zini-o'zi tarbiya, ma'lumot – mustaqil ma'lumot, rivojlanish va tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni yaxlit pedagogik jarayonning tarkibiy qismlari sifatida ajratib ko'rsatish mumkin.

Bizning fikrimizcha, pedagogik jarayon shunday bir yaxlit tizimki, jarayon ishtirokchilarining belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan, o'zaro bog'liq, yaxlit tizim asosidagi faoliyatdir. Shuningdek, uni 3 ta shaklga bo'lib ko'rsatishimiz mumkin: dars (ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot, ekskursiya va hokazo), mustaqil ta'lim (mustaqil ish, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlar, mustaqil ma'lumot, o'zini-o'zi tarbiya va hokazo), tarbiyaviy munosabatlar (inson – inson, inson – kitob – inson, inson – texnika – inson, inson – tabiat – inson, inson – san'at – inson munosabatlari).

Pedagogik jarayonlarni o'zaro bog'liq holda yaxlit tizim deb hisoblasak, ularni tashkil etish va boshqarish ham tizimli xususiyatga ega bo'lishi kerak. Pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishga tizimli yondashuvning mazmun va mohiyatini quyidagi tamoyillar asosida ko'rsatishimiz mumkin:

- pedagogik jarayon ishtirokchilari hisoblangan professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalar mazkur jarayon subyektlari sifatida faoliyat ko'rsatishi, ya'ni pedagogik jarayonlarda subyekt – subyekt munosabatlarining qaror topishi;
- pedagogik jarayon subyektlari faoliyatining maqsadga yo'naltirilganligi, izchilligi va o'zaro bog'liqligi;
- majmuaviylilik — pedagogik jarayonlar o'zaro bog'liq va aloqador bo'lgan komponentlar majmui ekanligi;
- integrativlik — harakatlanish va rivojlanishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi omillarning o'zaro birligi;

- o‘zaro bog‘liqlik — pedagogik jarayonlar alohida bir tizim sifatida va yuqori tartibli yaxlit pedagogik tizimning tashkil etuvchi komponenti sifatida mavjudligi;
- kommunikativlik — pedagogik tizimning tashqi muhit va boshqa tizimlar bilan o‘zaro ta’sir etish xususiyatlariga ega ekanligi.

Pedagogik jarayonlar bir butun organizm sifatida ichki o‘zgarishlarga asosan rivojlanadi va o‘zaro aloqalar tizimi barqarorlashadi. Maqsadga erishishdagi vazifalar, turli xil muammolarni hal etish zamonaviy usullar yordamida amalga oshiriladi, natijalar zamon talablariga moslashadi va pedagogik tizim samaradorligi ta’minlanadi.

Pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarishda uning quyidagi o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur:

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayoni o‘ziga xos integrativ tizim ekanligi;
- pedagogik jarayonlar komponentlarining o‘zaro bog‘liqligi va aloqadorligi;
- pedagogik jarayonlar samaradorligi mazkur jarayon subyektlarining bilim, ko‘nikma va malakalari va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari darajasining o‘sishi, ya’ni ta’lim-tarbiya jarayonining natijaviyligini ifodalashi;
- pedagogik jarayonlarda amaliyotga tatbiq etilayotgan, ya’ni samaradorligi tekshirilayotgan yangilik va innovatsiyalar o‘ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi;
- pedagogik jarayonlarning samaradorligi subyektlarning ehtiyojlari va manfaatlariga hamda shaxsiy qiziqishlariga bog‘liqligi;
- pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni yaratish motivlashtirish zaruriyatini belgilashi;
- kommunikatsion jarayonlarda pedagogik jarayonlar subyektlarining faolligi hamda axborotlarning yangi va ishonchli bo‘lishi zaruriyati;
- pedagogik jarayonlarda har bir subyekt o‘z ijodiy imkoniyatlaridan foydalana olishi uchun shart-sharoitlar yaratishning majburiyligi;

– pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish mazmun-mohiyatiga ko‘ra ma’lum bir maqsadga erishishga yo‘naltirilgan, o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan boshqaruv funksiyalari va metodlaridan foydalanishni nazarda tutishi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish hamda boshqarish bir maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat bo‘lib, birinchisi ikkinchisini to‘ldiruvchisi, ya’ni tashkil etish boshqarishga asos sifatida xizmat qiladi. Boshqaruv nazariyasida tashkil etish boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi. Boshqaruv nazariyasi asoschilaridan biri Anri Fayol XX asrning boshlarida boshqaruvning asosiy funksiyalari sifatida:

- rejalashtirish;
- tashkil etish;
- farmoyish berish;
- muvofiqlashtirish;
- nazorat funksiyalarini ajratib ko‘rsatgan

Anri Fayol boshqarishni kelajakni ko‘ruvchi, faoliyatni tashkillashtiruvchi, tashkilotni idora qiluvchi, faoliyat turlarini muvofiqlashtiruvchi, qaror va buyruqlarning bajarilishini nazorat qiluvchi kuchli qurol deb ataydi.

Mazkur fikrga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, tashkil etish ham boshqaruv funksiyasi sifatida, ham boshqaruv vositasi sifatida ta’riflanayotganligini ko‘ramiz, shuningdek, menejment nazariyasida rejalashtirish, tashkil etish, motivlashtirish va nazorat funksiyalarini ajratilishi va ularni birinchi darajali deb hisoblash qabul qilinganligi ham yuqorida keltirgan fikrimizni tasdiqlaydi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda professor-o‘qituvchilar tomonidan bajariladigan ishlarning mazmun-mohiyati va yo‘nalishiga ko‘ra boshqaruvning rejalashtirish va tashkil etish funksiyalari quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi:

- pedagogik jarayonlarni rejalashtirish;
- subyektlar uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish va ularning imkoniyatlarini inobatga olgan holda vazifalar taqsimlash;
- subyektlar faoliyatini nazorat qilish, tahlil qilish va obyektiv baholash asosida rag‘batlantirish.

Pedagogik jarayonlarda pedagog xodimlar tomonidan qo'llaniladigan uslublarni quyidagi omillarga asosan aniqlash mumkin:

- pedagogik jarayonlarda ta'lim oluvchilarning mustaqil va erkin fikrlashi, o'z fikri, g'oya va tushunchalarini erkin ifodalashi hamda vaziyatlarga ko'ra ularning faol ishtirok etish darajasi;

- ta'lim oluvchilarning ilmiy-metodik mahsulotlar, topshiriqlarni bajarish yo'nalishidagi ko'rsatmalar hamda eng yangi, ilmiy asoslangan ma'lumotlar va axborotlar bilan ta'minlanishi;

- pedagogik jarayonlarda barcha uchun qulay ta'limiy muhitning shakllanishi, ya'ni subyekt-subyekt munosabatlarining vujudga kelishi;

- o'qituvchilar tomonidan ta'lim-tarbiya jarayonlarida qo'llanilayotgan uslublar, ya'ni ta'lim oluvchilar bilan bo'ladigan munosabatlarda ularning o'ziga xos yondashuvi.

Rahbarlik uslublarini tasniflashda aksariyat mutaxassislar mazkur jarayonning bosh mezonini va tashkiliy tamoyili sifatida yakkaboshchilik bilan kollegiallik nisbatining ustuvorligiga e'tibor berishadi. Shundan kelib chiqib, rahbarlik uslublarining mazmun va mohiyatiga to'xtalib o'tamiz.

Avtoritar uslubda o'qituvchilar o'z irodasini ta'lim oluvchilarga ma'muriy kuch vositasida o'tkazishga intiladi, ya'ni majburlash, qo'rqitish, jazolash va boshqa chora-tadbirlardan foydalanadi.

Bu uslub bevosita buyruq va ko'rsatmalar berishga asoslanib, ta'lim oluvchilarni so'zsiz bo'ysunishini nazarda tutadi, ya'ni pedagogik jarayonlarda ta'lim oluvchilar erkinligi cheklanadi hamda faqat o'qituvchilar uzluksiz pedagogik jarayonning yagona subyekti sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Ta'lim oluvchilarning bevosita va erkin muloqotda bo'lishi chegaralab qo'yiladi. Bunday vaziyatda ta'lim oluvchilarning pedagogik jarayonga munosabatlari, ularning ehtiyojlari va manfaatlari e'tiborga olinmaydi. Bu "ajratib tashla va hukmronlik qil" tamoyiliga asoslangan shafqatsiz uslubdir. Bunday uslub garchi birmuncha samarali bo'lsa ham, aslida, pedagogik jarayonlarda muxoliflik, norozilik kayfiyatini shakllantiradi. Bunday uslub ta'sirida ta'lim

oluvchilar o'z o'quv faoliyatidan qoniqmaydi, uning natijalariga qiziqmaydi va bular o'z navbatida pedagogik jarayonning samaradorligining pasayishiga sabab bo'ladi. Bunda mazkur uslubning turli xil shakli va usullari vujudga keladi.

Liberal (erkin ish yuritish) rahbarlik uslubi o'qituvchilarning ta'lim oluvchilarga topshiriq va maslahatlarni tavsiyalar ko'rinishida berishi, ta'lim oluvchilarning ishiga kamroq aralashishi bilan tavsiflanadi. Bunda o'qituvchilar vositachi sifatida faoliyat ko'rsatadi, pedagogik jarayonlarda ta'lim oluvchilarga keng doirada mustaqillik, to'la erkinlik berish bilan bir qatorda, ularning harakatlariga kam e'tibor beradi va nazoratni sustlik bilan amalga oshiradi. O'z zimmasiga mas'uliyat olishni yoqtirmaydi, kelishuvchanlik asosida faoliyat ko'rsatadi, ya'ni ta'lim oluvchilar bilan o'zaro munosabatlarni buzmaslik uchun ularning barcha talablarini bajaradi. Bu o'z o'rnida pedagogik jarayonlarda tartibsizlik vujudga kelishiga, ta'lim oluvchilarning xatti-harakati va o'quv faoliyati yo'nalishidagi nazoratning pasayishiga, ularning muayyan fanga bo'lgan qiziqishlarining yo'qolishiga olib keladi, shuningdek boshqa pedagogik jarayonlarda ham ta'lim oluvchilar faolligining susayishiga sabab bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib ushbu rahbarlik uslubining quyidagi usul va shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- kommunikatsion moyillik — bunda o'qituvchilar ta'lim oluvchilarga turli xil savollarni berishi, o'z fikrlarini bildirishi uchun imkoniyatlar beradi, bu boshqaruvning maslahatli usuli bo'lib, ta'lim oluvchilar tomonidan berilgan takliflar, ularning fikrlari, ular tomonidan bajarilgan topshiriqlarning natijalari o'rganib chiqilishi sababli berilayotgan topshiriqlar ular tomonidan o'z vaqtida bajariladi;

- hamkorlikda qabul qilingan qarorlar asosida boshqaruv — pedagogik jarayonlarda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish usullaridan keng foydalaniladi hamda o'qituvchilar muammoning yechimini topish uchun barcha ta'lim oluvchilarni jalb etadi va bunda muammoni yechish tartibini o'zi belgilaydi, shuningdek, o'zining barcha huquqlari va vakolatlarini saqlab qolgan holda ta'lim

oluvchilar tomonidan muammoning yechimi bo'yicha qaror qabul qilinishiga ruxsat beradi.

Demokratik uslubda o'qituvchilar pedagogik jarayonning yagona subyekti sifatida faoliyat ko'rsatmaydi, ular o'z faoliyatini ta'lim oluvchilarga tayangan holda va ularning fikrini inobatga olish asosida, ya'ni pedagogik jarayonlarda ta'lim oluvchilarning mustaqil va erkin fikrlashi, o'z qobiliyatlarini erkin namoyish etishlari, fikrlarini erkin bildirishlari uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratish orqali ularning faolligini ta'minlashga yo'naltiradi.

Pedagogik jarayonlarda subyekt – subyekt (o'qituvchi va ta'lim oluvchi) munosabatlari shakllantirish asosida barcha uchun qulay ta'limiy muhitni vujudga keltiriladi. Mazkur uslubda faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilar ta'lim oluvchilarning o'zaro munosabatlarini rag'batlantirish bilan birgalikda ularning bildirgan fikriga quloq soladi, ular bilan maslahatlashadi, ijobiy tomonlarini inobatga olib rag'batlantirib boradi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda vaziyatlarga ko'ra rahbarlik uslublaridan oqilona foydalanish o'qituvchilar bilan ta'lim oluvchilarda bir-biriga nisbatan ishonch, o'zaro tushunish, do'stona munosabat hamda barcha uchun qulay ta'limiy muhit vujudga keladi. O'qituvchi o'zini pedagogik jarayonning bir ishtirokchisi sifatida tutadi, uning oldida har bir ta'lim oluvchi o'zini erkin his qiladi va mustaqil va erkin fikrlaydi hamda vujudga kelgan tashabbus, g'oya va fikrlarini bema'lol ifodalaydi. Bunday uslubdan foydalanuvchi o'qituvchilar pedagogik jarayonlardagi tashabbuskorlikni rag'batlantiradi, barcha ta'lim oluvchilar bilan teng va samimiy munosabatda bo'ladi, o'z mavqei ustunligini bildirmaydi, hamkorlik uchun qulay vaziyatni yaratadi, ta'lim oluvchilarga erkin ishtirok etish imkonini beradi, ular tomonidan bildirilgan fikrlarga to'g'ri munosabatda bo'ladi hamda turli xil vaziyatlarni inobatga olgan holda unga mos yondashuvlarni amalga oshiradi. Shuning uchun ham pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda o'qituvchilarning muhim ahamiyat kasb etuvchi sifatlaridan biri turli xil uslublardan foydalana olishi, ya'ni vujudga kelayotgan turli vaziyatlarga ko'ra rahbarlik uslublaridan oqilona foydalana olish ko'nikmasining shakllanganligi

hisoblanadi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda o'qituvchilar u yoki bu rahbarlik uslubini tanlashda quyidagi qator omillarni hisobga olishi zarur:

- vaziyat (stress, tinch aniqlanmagan). Masalan, vaqt ziq vaziyatlarda avtoritar uslub o'zini oqlaydi;

- topshiriq (murakkabligiga ko'ra). Murakkab topshiriqlarni ta'lim oluvchilarga berishda ularning imkoniyatlari, qobiliyati va boshlang'ich tushunchalarini inobatga olish, topshiriqlarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va bajarilish yo'nalishiga ko'ra davra suhbatlari tashkil etish hamda topshiriqlarni ta'lim oluvchilar tomonidan tanlab olinishiga imkoniyatlar yaratilishi kerak. Bunday vaziyatlarda demokratik (kollegial) uslubdan foydalanish o'ziga xos ahamiyatga ega.

- guruh (uning a'zolarining jinsi, yoshi, qobiliyati va imkoniyatlari). Topshiriqlarning bajarilishiga qiziquvchi, o'zaro inoq (topshiriqlarni bajarishga ijodiy yondashuvni tatbiq etish imkoniyatlariga ega, izlanuvchan) guruhlar uchun demokratik yoki liberal uslubni tanlash maqsadga muvofiq³.

Keltirilganlar asosida yuridik ta'limda qaysi boshqaruv uslubi samaraliroq ekanligini muhokama qilsak. Yuridik ta'lim jarayonida boshqaruvning demokratik usuli liberal va avtoritar usullarga qaraganda samarali deb hisoblaymiz. Ammo vaziyat, topshiriq, guruh omillarini hisobga olsak, barcha holatda demokratik uslub orqali samaradorlikga erishishni kutish noo'rin. Pedagogning moslashuvchan, vaziyatdan kelib chiqib qaror qabul qilish, turli xil guruhlar bilan kommunikativ aloqaga kirisha olish kabi kasbiy mahoratga ega ekanligi ushbu muammoni hal qilishda ko'maklasha oladi.

Pedagogik muomila jarayonida demokratik yondashish tarbiyaviy maqsadga erishishda, shuningdek, o'quvchi-talabalar tomonidan fanni o'zlashtirishda samarali natijalar qayd etishiga olib kelish ko'rsatkichi yuqori sanaladi. Demokratik yondashuvda kollegial munosabat o'rnatiladi va buni pedagog – o'qituvchi – o'quvchilar, deb izohlash mumkin. Bu uslubda pedagogik muomila

³ S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, M.A.Umaraliyeva, H.M.Tojiboyeva Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari. – Toshkent: "Sano-standart", 2012. 36-bet

shaxslararo erkinlik, demokratik talablar asosida shakllantirilib, o'quvchilardan fanga qiziqish, tashabbuskorlik, ishga ijodiy yondashish, o'z-o'zini tarbiyalash orqali barcha individual imkoniyatlarni, qobiliyatlarni yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Yuridik ta'limda talabadan o'zining shaxsiy sifatlarini, psixo-individual fikrlarini teran yetkaza olishi talab etiladi. Shu bilan birgalikda, tanqidiy, qiyosiy, mantiqiy fikrlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maqsadga erishishda pedagogning o'rni beqiyos. Pedagog o'quvchi shaxsini hurmat qilishi, talabchanlik bilan muomilaga kirishishi, o'quvchi-talabalarni rag'batlantirishi maqsadga muvofiq. Yuridik ta'lim jarayonida mazkur uslubning qo'llanilishi natijasida o'z faoliyatini tashkil etgan pedagog har bir o'quvchining kelajagiga umid bilan qarashi, unga individual yondashishi, jazo usullarini haddan ortiq hamda tartibsiz qo'llamasligi lozim bo'ladi. Bu uchun esa, pedagogdan kasbiy mahorat va kompetentlikni talab etadi.

Keys bayoni. Kasbiy mahorat — bu o‘qituvchi nutqining ravon va ta’sirchan o‘tilayotgan mavzuga o‘quvchi diqqatini torta oladigan, mavzuga mos ko‘rgazmalar ijod qilib va undan unumli foydalana oladigan, har qanday sharoitda ham o‘quvchi qalbiga yo‘l topa oladigan, har bir dars talaba va o‘quvchilarning qiziqish va faoliyatini oshira oladigan kishini tushunamiz.

Keys topshirig‘i. Kasbiy mahorat — izlanish, ijodiy mehnat mahsuli. Pedagogik mahorat hamma o‘qituvchilar uchun bir qolipdagi ish uslubi emas, balki ...

Mazkur fikrni davom ettiring.

Yuqoridagi keysni tahlil qilish uchun bir qancha masalalarga javob berish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Birinchidan, kasbiy mahorat tushunchasining ta’rifi va mazmunini muhokama qilish;

Ikkinchidan, pedagogik mahoratni shakllantirish vositalarini tahlil qilish;

Uchinchidan, pedagogik mahorat xususida olimlarning fikrlarini muhokama qilish;

To‘rtinchidan, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlardagi kasbiy mahoratni oshirishga qaratilgan qoidalarni tahlil qilish va keltirilgan ma’lumotlar asosida keys xususida yakuniy xulosani bildirish.

Kasbiy mahorat — bir qancha kompetentlardan tashkil topgan bo‘lib, ijodiy faoliyat mahsuli sifatidagi jarayon, pedagogning o‘z mutaxassisligi bo‘yicha egallagan bilimlarini aniq, ravon, ijodkorona yetkazasha olish qobiliyati. Kasbiy mahorat — izlanish, ijodiy mehnat mahsuli. Pedagogik mahorat hamma o‘qituvchilar uchun bir qolipdagi ish uslubi emas, balki har bir pedagogning individual tarzda o‘z ustida ishlashi, yangi bilimlar o‘rganishi, uni amalda qo‘llash imkoniyatlarini baholay olishi hamda uning ijodiy faoliyati natijasida yuzaga chiqadigan jarayondir. Kasbiy mahoratni pedagogik mahorat sifatida ham e’tirof etamiz. “Pedagogik mahorat” tushunchasiga hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasi turlicha izoh beradi. Jumladan, “Pedagogik ensiklopediya”da ta’rif quyidagicha izohlangan: “O‘z kasbining mohir ustasi bo‘lgan, yuksak darajada madaniyatli, o‘z fanini chuqur biladigan, yondash fanlar sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o‘qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis». Ushbu ta’rifning mohiyatidan kelib chiqib o‘qituvchining pedagogik mahorati tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

1) madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql zakovatning yuksak ko‘rsatkichi;

2) o‘z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi;

3) pedagogika va psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganligi, ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olishi;

4) O‘quv – tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal bilishi.

Pedagogik mahorat tizimi quyidagi o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy komponentlardan iborat:

1) pedagogik insonparvarlik yo‘nalishi;

2) kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish;

3) pedagogik qobiliyatga ega bo‘lish;

4) pedagogik texnika sirlarini puxta egallash⁴.

Kasbiy mahoratning asosiy negizi kasbga oid bilimlarni puxta o‘zlashtirishdan iboratdir. Kasbiy mahoratni shakllantirish uchun bir qancha vositalar tavsiya etiladi:

1. Mustaqil o‘qib-o‘rganish (pedagogika fanida ro‘y berayotgan eng so‘nggi yangiliklar haqida ma’lumotlarni beruvchi yangi adabiyotlar, Internet materiallari, ijtimoiy sahifalarda chop etilayotgan ma’lumotlar, shuningdek, ilg‘or texnologiyalar bilan tanishib borish, ularda ilgari surilayotgan g‘oyalarni umumlashtirish, xulosalash asosida mustaqil loyihalarni tayyorlash).

2. Tajribali ustoz o‘qituvchilar faoliyatini o‘rganish (ta’lim muassasasidan chetga chiqmagan holda tashkil etilib, vaqt va iqtisodiy nuqtai nazardan samarali sanaladi. Tajribali o‘qituvchilar faoliyatini o‘rganish, ular tomonidan tashkil etilayotgan mashg‘ulotlarni kuzatish, tahlil qilish asosida amalga oshiriladi. Bu borada olingan taassurotlarni umumlashtirish asosida xulosa chiqarish maqsadga muvofiqdir).

3. O‘qituvchi xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari va institutlarida kasbiy malaka va ko‘nikmalarini oshirish.

4. Doimiy ravishda ilmiy anjumanlar (nazariy va amaliy konferensiya hamda seminarlar, pedagogik o‘qish hamda treninglar) da faol ishtirok etish.

⁴ Xoliqov A. Pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. T.: «IQTISOD-MOLIYA» nashriyoti, 2010, – 10-bet.

5. Respublika hamda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning yetakchi ta'lim muassasalarida o'z tajribalarini oshirish, kasbi bo'yicha eng so'nggi ma'lumotlarni o'rganish.

Pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'zida ham ilg'orlikni, ham novatorlikni (yangilikka intilish), ham ijodkorlikni tarbiyalashi lozim. O'qituvchi pedagogik mahoratini "O'qituvchining axloqiy shakllanishi" yo'nalishida o'rgangan professor Malla Ochilov pedagogik mahoratni egallashning muhim manbasi axloq deb ta'kidlab, kasbga oid axloq normalarini shunday ta'riflaydi "Faoliyatning ma'lum bir sohasi bilan shug'ullanuvchi kishilarga taalluqli axloqiy normalar, talablar ham bor. Bunday axloq kasb (professional) axloqi deyiladi. Har bir jamiyatda hukmron bo'lgan axloq bilan kasb axloqi o'rtasida ma'lum bir munosabat mavjud. Bu umumiylik bilan xususiylik o'rtasidagi munosabatdir. Kasb axloqi umuminsoniy axloq nazariyasining qoidalari va kamchiliklarini o'zida mujassamlashtiradi, oydinlashtiradi va rivojlantiradi⁵.

O'qituvchida pedagogik mahoratni shakllantirishning ilmiy - nazariy asoslari pedagog olim V.A. Slastyonin tomonidan ham tadqiq qilingan. U kasbiy - pedagogik tayyorgarlik, o'qituvchining shaxsi va kasbiy shakllanish yo'nalishi va bunda pedagogik mahorat to'g'risida so'z yuritib, shunday yozadi: "O'qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina, o'qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunki, pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi. Birinchidan, ilmiy nazariyalar — taraqqiyotning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalarini aks ettiruvchi ilmiy bilimlardir, amaliyot bo'lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkinchidan, pedagogik faoliyat — falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondir. Bu bilimlar sintezsiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul"⁶. Demak, o'qituvchidan nafaqat pedagogik mahoratni mukammal egallash talab etiladi, balki pedagogik amaliyotni to'g'ri va maqsadli tashkil qilish uchun chuqur ilmiy-nazariy ma'lumotlarga ham ega bo'lish lozim.

⁵ Ochilov M., Ochilova N. "O'qituvchi odobi". – T.: "O'qituvchi", – 1997. 6-bet

⁶ Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. институтов /Под ред. Ю.К. Бабанского. - М: Просвещение, 1983,600-бет.

Kasbiy mahoratni rivojlantirish bo'yicha hamda ushbu ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga soluvchi bir qancha normativ-huquqiy hujjatlar mavjud bo'lib, ular sirasiga 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 26-sentabrdagi PQ-3289-son qarori, "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2020-yil 29-oktabrdagi PF-6097-son farmoni, Vazirlar Mahkamasining "Pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 28-dekabrdagi 1026-son, "O'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to'g'risida" 2019-yil 12-iyuldagi 577-son, "O'zbekiston Respublikasida kasbiy malakalar, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari to'g'risida" 2020-yil 15-maydagi 287-son qarorlari va boshqalarni kiritish mumkin. 2017-yil 26-sentabrdagi PQ-3289-son Qarorda xalq ta'limi muassasalari pedagoglari kamida 5 yilda bir marotaba o'z malakalarini oshirishi kerakligi, o'qituvchilar malaka oshirish davomida mamlakatimizda va jahonda pedagogika, psixologiya hamda o'quv fani bo'yicha erishilgan eng yangi yutuqlarni chuqur o'rganib, zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlaridan xabardor bo'lgan holda ularni amaliyotga tatbiq etib kelishi lozimligi belgilangan. Shuningdek, kasbiy mahoratni rivojlantirishga undovchi, uni davlat tomonidan nazorat qilinishini ta'minlovchi attestatsiya tizimidan o'tkazish ham normativ hujjatlarda o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2020-yil 29-oktabrdagi PF-6097-son farmonida yuqori kasbiy mahoratga, malakaga ega kadrlarni tayyorlash hamda ularni ilmiy faoliyatga jalb etish maqsadida quyidagi qoidalar belgilangan:

1) yetakchi ilmiy tashkilotlar va universitetlarda ilmiy izlanishlarning ilg'or darajasini ta'minlashga qodir malakali kadrlar bilan ta'minlangan yangi ilmiy-tadqiqot infratuzilmasi shakllantirib boriladi;

2) fan doktorlari (DSc) va falsafa doktorlari (PhD)ni tayyorlash doirasida ustuvor ilmiy yo'nalishlar bo'yicha ilmiy kadrlarni maqsadli tayyorlashga o'tiladi;

3) dotsent va professor unvonini olish tartibiga doktoranturadan keyingi orttirilgan tajriba mavjudligiga oid talablar kiritiladi;

4) davlat ilmiy tashkilotlarida yangi kadrlar siyosati joriy qilinib, asosiy e'tibor kadrlar bilan ishlashning strategik boshqaruvini joriy etishga qaratiladi;

5) mutaxassislarni qayta tayyorlash va doimiy ravishda malakasini oshirib borish maqsadida ingliz tilini o'rganayotgan olimlar uchun turli o'quv kurslarini tashkil qilish, mahalliy va dunyoning yetakchi universitetlari o'rtasida o'qituvchilar va talabalar bo'yicha dasturlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi;

6) Innovatsion rivojlanish va novatorlik g'oyalarini qo'llab- quvvatlash jamg'armasi va "El-yurt umidi" jamg'armasi mablag'lari hisobidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda iqtidorli yosh olimlarning yetakchi xorijiy ilmiy markazlarda qisqa muddatli ilmiy stajirovkalarini tashkillashtirish, o'qish va malaka oshirishiga ko'maklashiladi, ularning xalqaro ilmiy-texnik konferensiyalarda va ilmiy loyihalarda ishtiroki etishlari, ilmiy ishlarining nashr etilishi ta'minlanadi;

7) tadqiqotchilar va olimlar uchun professional treninglar tashkil etiladi;

8) ilmiy darajali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va jahon andozalariga moslashtirish choralari ko'riladi. Bunda yetakchi ilmiy tashkilotlar va universitetlarga mustaqil ilmiy darajalar berish vakolatlari kengaytirib boriladi, dissertatsiya himoyasi va attestatsiya o'tkazish amaliyoti tubdan isloh qilinadi;

9) oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim (doktorantura) institutiga kvotalar ajratish va uni monitoring qilish tizimi to'laligicha vakolatli davlat organiga yuklanadi va raqamlashtiriladi;

10) davlat buyurtmasi asosida moliyalashtirilayotgan grant loyihalari doirasida qisqa muddatli ilmiy stajirovkalarga yuborish, xalqaro ilmiy

anjumanlarda ishtirok etish, yangi mexanizm sifatida grant loyihalari doirasida fan nomzodi yoki falsafa doktori (PhD) va fan doktorlari (DSc) tayyorlashga buyurtma berish hamda uni moliyalashtirishga ruxsat beriladi;

11) oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat va magistraturada tahsil olayotgan talabalarga ilmiy faoliyat olib borish uchun zarur shart-sharoitlar va rag'batlantirish mexanizmlari yaratiladi. Natijada o'qishni bitirgan va ilmiy faoliyatini davom ettirishni bildirgan magistrning soni ko'payadi;

12) doktorantlar bilan ishlash, ular tomonidan olib borilayotgan ishlarni nazorat (monitoring) qilish, himoyaga o'z vaqtida chiqishini ta'minlash mexanizmlari yanada takomillashtiriladi.

Yuqoridagi ma'lumot va fikrlar asosida shuni xulosa qilishimiz mumkinki, kasbiy mahorat — o'z kasbining mohir ustasi bo'lgan, yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, qiyosiy fikrlay oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis. Kasbiy mahorat egasi individual tarzda, o'z sohasi bo'yicha hamda yondash sohalar xususida qiyosiy bilimlarga ega bo'lishi, uni amaliyotda qo'llay olishi lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Сластенин В.А., Мищенко А.И. Целостный педагогический процесс как объект профессиональной деятельности учителя. Москва, 1997. - С .189
2. Ochilov M., Ochilova N. “O‘qituvchi odobi”. – T.: “O‘qituvchi”, – 1997. 156-bet
3. Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. институтов /Под ред. Ю.К. Бабанского. - М: Просвещение, 1983,600-бет.
4. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. T.: «IQTISOD-MOLIYA» nashriyoti, 2010, – 187-bet.
5. S.T.Turg‘unov, L.A.Maqsudova, M.A.Umaraliyeva, H.M.Tojiboyeva
Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari. – Toshkent: “Sano-standart”, 2012. 256-bet